

Smanjenje evazije poreza na rad kao instrument fiskalne konsolidacije?

Saša Ranđelović*

Usled efekata ekonomske krize u većini zemalja, kao i u Srbiji, došlo je do pada javnih prihoda, i posledičnog povećanja fiskalnog deficita i javnog duga. Mere fiskalne konsolidacije usmerene na obezbeđenje održivosti sistema javnih finansija odnose se pre svega na smanjenje javne potrošnje i unapređenje efikasnosti naplate javnih prihoda, tj. smanjenje poreske evazije. U ovom radu je na osnovu mikro podataka iz Ankete o životnom standardu izvršena procena i analiza stope evazije poreza i drugih dažbina koje se plaćaju na dohotke od rada u Srbiji.¹ Utvrđeno je da stopa neprijavlivanja dohotka iznosi 26,9%, te da je kao takva viša nego u drugim tranzicionim i razvijenim zemljama. Takođe je analizirana struktura poreske evazije po različitim nivoima i vrstama dohoda od rada, čime je utvrđeno da je poreska evazija naročito izražena kod dohoda od samostalne delatnosti, ali i kod niskih dohoda od zaposlenja. Na osnovu dobijenih rezultata identifikovano je nekoliko relevantnih smernica za smanjenje stope evazije poreza i doprinosa na dohodak. Smanjenje stope neprijavlivanja dohotka od rada za 1 procentni poen, dovelo bi do rasta javnih prihoda za oko 0,16 p.p. BDP-a.

Uvod

Pad privredne aktivnosti, kao posledica svetske ekonomske krize, kao i dalja liberalizacija spoljne trgovine uticli su na pad poreskih prihoda u Srbiji, što je dovelo do rasta fiskalnog deficita, koji se već treću godinu nalazi na nivou iznad 4% BDP, što je dovelo do rasta javnog duga sa 25,6% na kraju 2008. na 44,4% na kraju trećeg kvartala 2011. godine. Kako bi se obezbedila dugoročna održivost sistema javnih finansija, neophodno je da u narednim godinama fiskalni deficit bude u okvirima propisanim fiskalnim pravilima ili čak i manji od tog limita. S tim u vezi, kako se ne očekuje snažan rast privredne aktivnosti (i poreskih prihoda), postepeno smanjenje fiskalnog deficita moguće je ostvariti kroz smanjenje javne potrošnje, ali i kroz suzbijanje poreske evazije. Empirijski podaci ukazuju da je problem evazije poreza i doprinosa na dohodak građana značajan i da postaje sve izraženiji, te da bi implementacija mera usmerenih na suzbijanje izbegavanja plaćanja ovih dažbina moglo da da znatan doprinos sveobuhvatnoj fiskalnoj konsolidaciji.

Prema teoriji oporezivanja, postoje četiri osnovna elementa poreza, koji određuju njegove performanse – poreski obveznik, poreska osnovica, poreske stope i poreske olakšice. Često se, međutim, smatra da poreska evazija predstavlja peti bitni element poreza, jer je neraskidivo povezana sa oporezivanjem. Poreska evazija predstavlja nameravano, protivzakonito izbegavanje plaćanja poreza. Ideal optimalnog dizajniranja određenog poreza jeste nulti nivo poreske evazije, ali je u praksi ona uvek veća od nule, bez obzira na to na koji način su definisani ostali elementi oporezivanja i drugi institucionalni aranžmani. Činjenica da poreska evazija postoji kad god postoji i oporezivanje najčešće se objašnjava time da se porezi koriste za finansiranje javnih dobara, gde je moguće „besplatno korišćenje“.

Poreska evazija narušava tržišnu konkurenciju, menja rezultate javnih politika, narušava i princip pravičnosti (da lica sa istim dohotkom plaćaju isti iznos poreza), a što je u uslovima rastućih fiskalnih rizika najbitnije, dovodi do pada javnih prihoda. Osnovni cilj oporezivanja je prikupljanje određenog iznosa poreskih prihoda. Ostvarenje ovog cilja zavisi od načina na koji su definisane poreska osnovica, poreske stope i poreske olakšice, ali i od razmera poreske evazije. Stoga se permanentnim ciljem efikasno postavljenog poreskog sistema, kao i ciljem njegove eventualne reforme, smatra smanjenje nivoa poreske evazije. Da bi to bilo moguće, potrebno je utvrditi koje su osnovne determinante, tj. činioci koji utiču na nivo poreske evazije. S tim u vezi, savremena ekonomska teorija, i relevantna empirijska istraživanja polaze od Allingham-Sandmo modela (nadalje A-S model) poreske evazije, prema kojem nivo poreske evazije zavisi od visine granične poreske stope, kazne za utaju poreza, te verovatnoće da će poreski organi otkriti evaziju (Allingham & Sandmo (1972)).

* Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu i FREN

¹ Porezi na rad obuhvataju porez na zarade i doprinose za obavezno socijalno osiguranje. U nastavku će se umesto nabrojavanja svih dažbina koje se plaćaju na dohodak od rada koristiti sintagma „porezi na rad“.

Smanjenje evazije poreza na rad kao instrument fiskalne konsolidacije?

Problem sive ekonomije, odnosno obavljanja poslovne aktivnosti privrednih subjekata van legalnih tokova, bez plaćanja poreza i drugih dažbina, smatra se veoma izraženim u Srbiji. Pošto ne postoje sveobuhvatna i precizna istraživanja na ovu temu, procenjuje se da se između jedne petine i jedne trećine privredne aktivnosti odvija u neformalnom sektoru, iako je u periodu od dve hiljadite godine sprovedeno niz sistemskih mera koje su dovele do relativno značajnog smanjenja ukupnog nivoa sive ekonomije (pre svega u domenu prometa akcizne robe). Međutim, nivo sive ekonomije u domenu zapošljavanja i ostvarivanja dohotka fizičkih lica je i dalje ostao relativno visok. Budući da su u uslovima ekonomske krize i pada privredne aktivnosti, budžetski prihodi znatno opali, a fiskalni deficit posledično porastao, pitanje utvrđivanja razmera i karakteristika sive ekonomije u domenu zapošljavanja, tj. oporezivanja dohotka fizičkih lica postaje sve aktuelnije. Procena visine i karakteristika evazije poreza na dohodak predstavlja uslov borbe protiv sive ekonomije. Stoga ćemo u ovom radu, na bazi mikro podataka proceniti nivo evazije poreza na dohodak u Srbiji, kao i njegovu strukturu, kako bismo na osnovu dobijenih rezultata izveli relevantne zaključke koji mogu biti korisni za dalje osmišljavanje mera za suzbijanje sive ekonomije. Osim toga, polazeći od utvrđenog nivoa sive ekonomije u ovom domenu u Srbiji, te od uporedivih rezultata u drugim zemljama, biće analizirane mogućnosti za smanjenje fiskalnog deficita u narednim godinama kroz smanjenje poreske evazije. Rad se sastoji iz četiri dela. U *prvom* je dat kratki prikaz teorijskih stavova o determinantama evazije poreza na dohodak građana, kao i rezultata relevantnih empirijskih istraživanja u različitim zemljama. Prikaz postojećeg institucionalnog okvira u Srbiji i definisanja osnovnih determinanti poreske evazije – visine poreza, visine kazni i verovatnoće oktrivanja utaje – izložen je u drugom delu, dok su u *trećem* predstavljeni rezultati o visini i strukturi evazije poreza na dohodak građana u Srbiji, da bi u *četvrtom* delu bila izvršena procena bilansnih efekata smanjenja sive ekonomije u domenu rada, na nivo drugih tranzicionih zemalja. U završnom delu, izvodimo odgovarajuće zaključke i dajemo preporuke za smanjenje sive ekonomije u domenu rada.

1. Teorijske determinante evazije poreza na dohodak građana i pregled empirijske literature

Pozitivna i normativna analiza ekonomskih efekata oporezivanja dohotka građana, kao i teorija optimalnog oporezivanja polaze od implicitne pretpostavke da celokupan dohodak građana bude prijavljen poreskim organima i na odgovarajući način oporezovan. U praksi, međutim, postoji razlika između stvarnog i oporezovanog (prijavljenog) dohotka, koja je često i vrlo značajna.

Utvrđivanje fundamentalnih činilaca poreske evazije predstavlja pretpostavku osmišljavanja efikasnih instrumenata i mera za njeno smanjenje. Na nivo i modalitete poreske evazije utiču činioci koji se mogu podeliti u dve grupe: širi (ekonomski) i uži (poreski). Kada je o širim, institucionalno-ekonomskim činiocima reč, utvrđeno je da je nivo poreske evazije pozitivno korelisan sa stepenom usitnjenosti privrede, tj. da je nivo poreske evazije u ekonomijama u kojima dominiraju srednja i velika preduzeća, u proseku niži.¹ Osim toga, obim poreske evazije opredeljen je i strukturom dohotka stanovništva, jer je nivo poreske evazije kod dohotka od zaposlenja znatno niži u odnosu na evaziju poreza na dohodak od samostalnih delatnosti (poljoprivrednici, preduzetnici i sl.). Ova razlika je uslovljena, pre svega, različitim mehanizmom naplate ovih poreza, jer se dohodak od zaposlenja najčešće oporezuje na izvoru, po odbitku, dok se dohoci od samostalne delatnosti uglavnom oporezuju po principu samooporezivanja ili po rešenju poreskog organa. Teorijska razmatranja i rezultati empirijskih analiza takođe pokazuju da kvalitet javnih dobara, čije obezbeđenje se finansira poreskim приходima, u znatnoj meri utiče na nivo poreske evazije. Osim toga, na stepen sklonosti ka izbegavanju plaćanja poreza utiče i nivo poreskog morala.

S druge strane, kada je reč o užim (poreskim) determinantama, struktura poreskog sistema predstavlja bitan činilac nivoa poreske evazije, u smislu da je nivo evazije niži u zemljama koje svoj sistem javnih prihoda zasnivaju na oporezivanju potrošnje, nego u zemljama koje se prevashodno oslanjaju na oporezivanje faktora proizvodnje. Razlog tome nalazi se u činjenici da je stepen evazije indirektnih poreza u proseku niži nego kod direktnih poreza (Jimenez, J. P. et. al. (2010)). Od užih, poreskih činilaca, na nivo poreske evazije utiče i i dizajn poreskog sistema, jer povećanje broja poreskih oblika dovodi do povećanja poreske evazije. Razlozi za ovakvu povezanost između strukture poreskog sistema i nivoa evazije nalaze se u nemogućnosti poreske administracije da na efikasan način kontroliše naplatu velikog broja različitih poreza. Osim toga, povećanje složenosti poreskog sistema dovodi do rasta nenameravane poreske evazije, uslovljenog činjenicom da poreski obveznici često nisu upoznati sa svim bitnim pravilima. Iako je uticaj prethodno pomenutih činilaca evidentan, ekonomska teorija i rezultati empirijskih analiza ukazuju da je nivo poreske evazije najznačajnije uslovljen dizajnom samog poreskog oblika i efikasnošću institucionalnog okvira za naplatu poreza. U tom smislu, Allingham-Sandmoov model predstavlja osnovu savremene teorijske analize evazije poreza na

¹ Vidi: Tanzi, V., et. al. (1993), str. 2.

dohodak.² Ovaj model evaziju poreza na dohodak tretira kao problem racionalnog izbora u uslovima neizvesnosti. Teorija poreske evazije, zasnovana na A-S modelu, upućuje na nekoliko fundamentalnih zaključaka:³

- Kada stvarni nivo dohotka varira, odnos prijavljenog i stvarnog dohotka raste, ostaje nepromenjen ili opada, u zavisnosti od toga da li je relativna averzija obveznika prema riziku rastuća, konstantna ili opadajuća funkcija dohotka.
- Povećanje kazne dovodi do povećanja prijavljenog dohotka, što znači da povećanje kazne implicira smanjenje poreske evazije.
- Povećanje verovatnoće otkrivanja neprijavljenog dohotka, implicira povećanje prijavljenog dohotka, tj. smanjenje poreske evazije.
- Na visinu neprijavljenog dohotka, tj. poreske evazije, značajno utiče i visina granične poreske stope, pri čemu je uticaj povećanja granične poreske stope na nivo neprijavljenog dohotka ambivalentan.

Kako su stavovi ekonomske teorije o uticaju visine kazne i verovatnoće otkrivanja utaje poreza na nivo evadiranog poreza nedvosmisleni, posebna pažnja se posvećuje uticaju visine granične poreske stope, gde stavovi nisu jednoznačni. Naime, kumulativni uticaj povećanja granične poreske stope na nivo neprijavljenog dohotka predstavljaće rezultantu dejstva efekta supstitucije i efekta dohotka. Tako, s jedne strane, sa povećanjem poreske stope prijavljivanje dohotka postaje skuplje (raste iznos poreza), što dovodi do smanjenja iznosa prijavljenog dohotka, tj. do povećanja poreske evazije, što predstavlja efekat supstitucije. S druge strane, sa rastom poreske stope, iznos raspoloživog dohotka se smanjuje. Ako se pođe od pretpostavke o opadajućoj averziji prema riziku (sa rastom dohotka, averzija prema riziku opada), smanjenje dohotka usled povećanja poreske stope će dovesti do povećanja averzije prema riziku, a posledično i do povećanja iznosa prijavljenog dohotka, tj. do smanjenja poreske evazije, što predstavlja efekat dohotka. Implicitna pretpostavka prethodne analize (i uopšte A-S modela) jeste da je kazna za poresku evaziju funkcija neprijavljenog dohotka. Ako bi se kazna definisala kao funkcija utajenog poreza, povećanje poreske stope dovelo bi do rasta cene prijavljenog dohotka, ali i neprijavljenog dohotka (za isti relativni iznos), što eliminiše efekat supstitucije. Kako će se efekat dohotka i dalje ostvarivati, zaključuje se da bi povećanje poreske stope dovelo do rasta prijavljenog dohotka, odnosno do smanjenja poreske evazije.⁴

Veza poreske skale i nivoa evazije je dvostruka. Pored visine poreske stope, nivo neprijavljenog dohotka zavisi i od stepena progresivnosti poreza na dohodak. S tim u vezi, fundamentalnim teorijskim konceptima, koji objašnjavaju vezu između nivoa evazije i intenziteta progresivnosti poreza na dohodak smatraju se Koskelin (Koskela) i Jicakijev (Yitzhaki) koncept analize ovog pitanja. Tako prema Koskelinom konceptu povećanje progresivnosti, uz zadržavanje poreskih prihoda države ili nivoa očekivane korisnosti poreskog obveznika nepromenjenim, dovodi do rasta poreske evazije, ako je kazna za utaju poreza funkcija neprijavljenog dohotka.⁵ S druge strane, prema Jicakijevom konceptu - povećanje granične poreske stope uz rast iznosa odbitaka tako da stvarni neto dohodak pojedinca ostane nepromenjen - ne utiče na nivo poreske evazije.⁶ Međutim, noviji teorijski modeli analize ovog problema kombinuju pretpostavke pomenutog Koskelinog, kao i Jicakijevog modela opšte analize poreske evazije. Tako po novim teorijskim pristupima odnos između progresivnosti i poreske evazije pre svega zavisi od toga da li se novčana kazna za poresku utaju definiše kao funkcija utajenog poreza ili neprijavljenog dohotka. Takođe se smatra da od uticaja može biti i to da li je poreski obveznik dužan da poreskim organima prijavi iznos dohotka ili iznos poreske obaveze.

Empirijska istraživanja o uticaju visine kazne i verovatnoće otkrivanja na nivo poreske evazije pokazuju da taj uticaj postoji, ali da on nije izrazito visok. Tako jedno od empirijskih istraživanja zasnovano na eksperimentalnim podacima, sprovedeno u SAD, pokazuje da povećanje kazne i/ili verovatnoće kontrole koju sprovodi poreski organ dovode do blagog smanjenja poreske evazije. Naime, prema rezultatima tog istraživanja elastičnost prijavljenog dohotka u odnosu na verovatnoću kontrole iznosi 0,169, dok elastičnost prijavljenog dohotka u odnosu na visinu kazne iznosi 0,037.⁷ Do sličnih rezultata se došlo i u istraživanju sprovedenom u Meksiku, prema čijim rezultatima dupliranje iznosa kazni povećava iznos prijavljenog dohotka za svega 10%.⁸ Takođe rezultati istraživanja sprovedenih u Švajcarskoj upućuju na zaključak da povećanje verovatnoće otkrivanja za 100% dovodi do smanjenja neprijavljenog dohotka

2 Reč je o modelu prezentovanom u radu Allingham, M., Sandmo, A. 1972. „Income Tax Evasion: a Theoretical Analysis”. *Journal of Public Economics*, 1

3 Vidi: Allingham, M., Sandmo, A. (1971), str. 329-330

4 Vidi: Yitzhaki, S. (1974)

5 Koskela, E. (1983), str. 131.

6 Yitzhaki, S. (1987), str. 127.

7 Alm, J., et. al. (1992), str. 111.

8 Vidi: Tanzi, V. (1993)

Smanjenje evazije poreza na rad kao instrument fiskalne konsolidacije?

za 15,5%, dok povećanje kazne za 100% utiče na smanjenje neprijavljenog dohotka za svega 4,6%.⁹ Iako postoje razlike u pogledu rezultata empirijskih istraživanja u različitim zemljama, što je posledica različitog institucionalnog okvira i strukture preferencija stanovništva, tj. sklonosti ka riziku, te razlike u pogledu korišćene metodologije za ocenu tih veza – na osnovu svih pomenutih rezultata može se zaključiti da se povećanjem verovatnoće otkrivanja poreske utaje i povećanjem kazni za utaju poreza može donekle uticati na smanjenje poreske evazije, te da je u tom smislu povećanje verovatnoće otkrivanja efikasnije od povećanja kazni. No, veliki broj empirijskih istraživanja takođe pokazuje da je sklonost ka poreskoj evaziji manja ukoliko je kvalitet javnih dobara i usluga koje pruža javni sektor veći, te da se povećanjem opšteg nivoa efektivnosti i efikasnosti javnog sektora takođe može uticati i na smanjenje poreske evazije.¹⁰

Kada je reč o uticaju visine poreske stope na nivo poreske evazije, empirijska istraživanja nedvosmisleno pokazuju da taj uticaj postoji, ali su rezultati različitih istraživanja divergentni.¹¹ Tako pomenuto istraživanje sprovedeno u SAD na eksperimentalnim podacima pokazuje da elastičnost prijavljenog dohotka u odnosu na visinu granične poreske stope iznosi -0,5, dok istraživanje sprovedeno u Švajcarskoj pak ukazuje na vrlo nisku elastičnost neprijavljenog dohotka u odnosu na poresku stopu, od svega 0,076.¹² Isto istraživanje sprovedeno u Švajcarskoj pokazuje da je uticaj povećanja progresivnosti poreza na nivo poreske evazije iako pozitivan (rast progresivnosti povećava iznos neprijavljenog dohotka), i dalje vrlo nizak. Naime, dok je elastičnost neprijavljenog dohotka u odnosu na poresku stopu pozitivna i iznosi 0,076, elastičnost neprijavljenog dohotka u odnosu na neoporezivi iznos je negativna i iznosi -0,052, te bi simultano povećanje poreske stope i neoporezivog iznosa impliciralo vrlo malu promenu neprijavljenog dohotka. Takvi rezultati ukazuju da bi povećanje progresivnosti poreskog sistema kroz simultano povećanje poreske stope i neoporezivog dela dohotka neznatno uticalo na rast neprijavljenog dohotka, tj. poreske evazije. Iako su dobijeni rezultati praintuitivni, oni su delimično u suprotnosti sa A-S modelom poreske evazije, afirmišući zaključke koji proizilaze iz Jicakijevog koncepta. Ta razlika se često objašnjava rigidnošću pretpostavki samog teorijskog modela. Tako samo prebacivanje pomenutog teorijskog modela iz statičkog u dinamiki kontekst, prema kojem poreski obveznik optimizira iznos prijavljenog dohotka na nivou čitavog životnog ciklusa, a ne samo na nivou jedne godine, implicira zaključak prema kojem povećanje poreske stope dovodi do rasta poreske evazije.¹³

2. Determinante nivoa poreske evazije – institucionalni okvir u Srbiji

Kao što je prethodno navedeno, postoji saglasnost ekonomske teorije i empirijske literature da visina poreskih stopa, visina kazni i verovatnoća otkrivanja utaje predstavljaju osnovne determinante nivoa poreske evazije. Stoga je, na početku analize problema evazije poreza na dohodak građana u Srbiji, neophodno da se osvrnemo na karakteristike postojećeg institucionalnog okvira u vezi sa pomenutim determinantama nivoa poreske evazije.

2.1. Visina poreskih stopa

U državama članicama Evropske unije se uglavnom primenjuje određena varijanta sintetičkog, dualnog ili *flat* poreza na dohodak građana, pri čemu je retko reč o čistim teorijskim modelima oporezivanja, već se najčešće blago kombinuju određeni elementi različitih poreskih režima. Postojeći sistem poreza na dohodak građana u Srbiji se smatra *mešovitim*, jer prema svojim karakteristikama ne pripada ni jednom od konceptata primenjenih u drugim evropskim državama, već predstavlja kombinaciju cedularnog (*flat*) i sintetičkog poreza.

Naime, reč je o modelu koji podrazumeva oporezivanje dohotka građana u dve faze:

- *prva, cedularno oporezivanje* – dohoci iz svih izvora se oporezuju u trenutku isplate, bilo po odbitku, po rešenju poreskog organa ili metodom samooporezivanja;
- *druga, komplementarno (globalno) oporezivanje* – fizička lica (rezidenti Srbije) čiji ukupan godišnji dohodak prelazi zakonom propisani limit, u obavezi su da po isteku kalendarske godine plate i dodatni, tzv. godišnji porez na dohodak ostvaren u toj godini.

Cedularna komponenta oporezivanja se smatra dominantnom, jer preko 99% poreskih obveznika svoju poresku obavezu finalno izvršava kroz ovu komponentu oporezivanja. U okviru cedularne komponente oporezivanja dohoci

9 Pommerehne, W., et. al. (1996), str. 164.

10 Vidi: Alm, J., et. al. (1992) i Pommerehne, W., et. al. (1996)

11 Vidi: Keen, M., et. al. (2006)

12 Vidi: Alm, J., et. al. (1992) i Pommerehne, W., et. al. (1996)

13 Vidi: Lin, W-Z, et. al. (2001)

iz različitih izvora se oporezuju odvojeno, po različitim pravilima. Kod poreza na sve pomenute vrste dohodaka poreskim obveznikom se smatra primalac dohotka, dok je poreski platac najčešće isplatilac tog dohotka. Poreska osnovica je definisana kao bruto prihod umanjen za troškove nastale u vezi sa ostvarenjem dohotka.

Tabela L2-1. Stope poreza na dohodak građana u Srbiji

Izvor prihoda	Zakonska poreska stopa	Normirani troškovi/odbici	Efektivna poreska stopa
Prihodi od samostalne delatnosti ¹	10%/14%	-	10%
Zarada	12%	neporezivi iznos 7.310 dinara	10,4% ²
Prihodi od poljoprivrede i šumarstva	10%	-	10%
Prihodi od autorskih prava, prava srodnih autorskom pravu i prava industrijske svojine	20%	34%, 43%, 50%	10%, 11,4%, 13,2%
Prihodi od kapitala	10%	-	10%
Prihodi od nepokretnosti	20%	20%	16%
Prihodi od kapitalnih dobitaka	10%	-	10%
Ostali prihodi	20%	20%	16%

Izvor: Zakon o porezu na dohodak građana (Sl. glasnik RS, br. 24/2001, 80/2002, 135/2004/ 62/2006/ 65/2006, 10/2007, 7/2008/, 7/2009, 31/2009, 44/2009, 18/2010)

1) U 2007. godini stopa je iznosila 14%

2) Obračunato na prosečnu zaradu u Republici Srbiji

Osim poreza na dohodak koji se plaća u trenutku isplate, fizička lica rezidenti Srbije čiji ukupan godišnji dohodak prelazi zakonom propisani limit, u obavezi su da po isteku kalendarske godine plate i dodatni, tzv. godišnji porez na dohodak građana. U osnovicu za obračun godišnjeg poreza na dohodak građana ulaze svi dohoci ostvareni tokom godine, osim dohotka od kapitala i kapitalne dobiti. Izuzimanje ove dve vrste dohodaka iz osnovice za godišnji porez na dohodak motivisano je potrebom da se izbegne višestruko oporezivanje tih vrsta prihoda.¹⁴ Izuzimanje dohodaka od kapitala iz osnovice za utvrđivanje godišnjeg poreza, daje sistemu oporezivanja dohotka građana u Srbiji elemente dualnog modela. Oporezivi dohodak se takođe umanjuje za lične odbitke, kao i za odbitke za izdržavane članove porodice, da bi se tako utvrđena poreska osnovica oporezovala po progresivnim stopama od 10% i 15% (do 2006. godine primenjivana je jedinstvena stopa od 10%).

Pored poreza na dohodak, na sve ugovorene naknade (zarada, prihod od samostalne delatnosti, prihod od ugovora o deli ili autorskog ugovora), plaćaju se i doprinosi za obavezno socijalno osiguranje po stopi od 35,8%.

Budući da zarada iz radnog odnosa i dohodak od samostalne delatnosti čine najveći deo ukupnog dohotka fizičkih lica u Srbiji, iz perspektive poreske evazije naročito je relevantno da se razmotri pitanje njenog poreskog tretmana. Na bruto zaradu zaposlenih (umanjenu za neoporezivi deo od 7.310 dinara mesečno) plaća se porez po stopi od 12%. Pored toga, na bruto zaradu se plaćaju i doprinosi (17,9% na teret zaposlenog i 17,9% na teret poslodavca). Ukoliko je bruto zarada niža od minimalne osnovice za obračun doprinosa (koja iznosi 35% prosečne zarade u Republici), doprinosi se obračunavaju na minimalnu osnovicu. S druge strane, ukoliko je bruto zarada zaposlenog veća od maksimalne osnovice za obračun doprinosa (petostruka prosečna zarada u Republici), doprinosi se obračunavaju na tako definisanu maksimalnu osnovicu. Kao rezultat takvog tretmana, na 100 dinara prosečne neto zarade plaća se 64,5 dinara poreza i doprinosa, što poresko opterećenje čini relativno visokim u poređenju sa drugim zemljama regiona, pri čemu je poresko opterećenje naročito visoko kod niskoplaćenih radnika (Koettl, J. (2010), Arsić, M. et. al. (2010)).

Na prihod od samostalne delatnosti (ukoliko nije predmet paušalnog oporezivanja), plaća se porez po stopi od 10% (u 2007. godini – 14%), kao i svi doprinosi za obavezno socijalno osiguranje (po zbirnoj stopi od 35,8%).

Bitna razlika u pogledu mehanizma naplate poreza i doprinosa na zaradu i na prihod od samostalne delatnosti ogleda se u tome što se porezi na zaradu plaćaju po odbitku (od strane poslodavca), dok se porezi na prihod od samostalne delatnosti plaćaju po rešenju poreskog organa.

¹⁴ Tako je dividenda oporezovana porezom na dobit preduzeća (kao deo dobiti pre oporezivanja), a zatim i porezom na dohodak od kapitala.

Smanjenje evazije poreza na rad kao instrument fiskalne konsolidacije?

2.2. Visina kazni za izbegavanje plaćanja poreza

Kada je reč o sistemu kazni, prema Zakonu o porezu na dohodak građana, kazna za pravno lice – poslodavca koji izbegava plaćanje poreza na zarade svojih zaposlenih, kao i za preduzetnika koji izbegava plaćanje poreza na prihod od samostalne delatnosti iznosi od dvostrukog do desetostrukog iznosa poreskog duga, pri čemu kazna za pravno lice ne može biti niža od 100.000 dinara, a za preduzetnika od 50.000 dinara. Osim toga, odgovarajuća kazna je propisana i za odgovorno lice u preduzeću. Iz navedenog proizilazi da je u Srbiji kazna za izbegavanje plaćanja poreza definisana kao funkcija utajenog poreza (a ne neprijavljenog dohotka), što upućuje na zaključak da su iz perspektive analize determinanti poreske evazije relevantniji stavovi izloženi u Jicakijevom konceptu. Ovakav način definisanja kazne smatra se teorijski opravdanim, jer dovodi do eliminacije efekta supstitucije, i sistem naplate čini efikasnijim.

2.3. Verovatnoća otkrivanja utaje

Kada je reč o verovatnoći kontrole, podaci Poreske uprave pokazuju da je u 2010. godini u proseku sprovedeno 18 kontrola na 1.000 plataca poreza na zaradu (poslodavaca), tj. 32 kontrole na 1.000 registrovanih preduzetnika. To znači da je verovatnoća kontrole veća kod dohotka od samostalne delatnosti, nego kod poslodavaca. Kako je apsolutni broj sprovedenih kontrola i ukupan iznos utvrđenog (neprijavljenog) poreza približno jednak kod zaposlenih i samozaposlenih poreskih obveznika, zaključuje se da je efektivnost poreske kontrole približno jednaka.

Tabela L2-2. Verovatnoća kontrole obveznika poreza na zaradu i poreza na prihod od samostalne delatnosti u 2010. godini

	Broj obveznika ¹	Broj kontrola	Broj kontrola sprovedenih na 1.000 obveznika	Iznos utvrđenog poreza (mlrd. din.)
Zarade	463.580	8.384	18	1,75
Dohodak od samostalne delatnosti	246.704	8.050	32	1,56

Izvor: Administrativni podaci Ministarstva finansija

1) Broj poreskih obveznika kod poslodavaca koji su bili predmet kontrole

3. Procena nivoa i strukture evazije poreza na dohodak u Srbiji

Procena visine evazije poreza na dohodak u ovom radu izvršena je na osnovu podataka iz Ankete o životnom standardu iz 2007. godine (LSMS 2007). Jer, za razliku od drugih anketa sličnog karaktera, u LSMS 2007. postoji podatak o visini stvarnog dohotka od rada (od zaposlenja i samozaposlenja) koji pojedinac ostvaruje, kao i podatak o iznosu dohotka koji je poreskim organima prijavljen u datom periodu. Razlika između ove dve kategorije predstavlja neprijavljeni dohodak lica, na koji nije obračunat, ni plaćen porez na dohodak, kao ni druge fiskalne dažbine (doprinosi za obavezno socijalno osiguranje). Postavljanje ovakvih pitanja u pomenutoj Anketi, posledica je učestalosti situacije u kojoj se poreskim organima prijavljuje određeni iznos dohotka (samo)zaposlenog lica, dok to lice stvarno od svog poslodavca ili iz svoje preduzetničke delatnosti ostvaruje znatno veći iznos dohotka. Opšti nedostatak prikupljanja podataka o dohocima putem anketa odnosi se na sklonost ispitanika ka potcenjivanju stvarnog iznosa dohotka. Osim toga, tokom krize, počev od kraja 2008. godine došlo je do znatnog smanjenja broja zaposlenih lica, naročito kod preduzetnika. Procenjuje se da je jedan deo tih lica, koja su prestala da budu formalno zaposlena, u stvari suštinski nastavio sa radom kod svojih poslodavaca, ali u neformalnom sektoru. Stoga se ocenjuje da procene stope evazije poreza na rad zasnovane na podacima iz LSMS 2007. predstavljaju donju granicu stvarne stope sive ekonomije u domenu zapošljavanja u Srbiji.

Procena nivoa evazije poreza na dohodak od rada vrši se poređenjem neprijavljenog u odnosu na prijavljeni ili u odnosu na ukupan stvarni dohodak. S tim u vezi definisana su dva indikatora nivoa poreske evazije: *i*) stopa neprijavljanja dohotka (odnos neprijavljenog i prijavljenog dohotka), *ii*) stopa poreske evazije (učestće neprijavljenog dohotka u ukupnom, stvarnom dohotku). Dok se prvi indikator koristi da bi se ilustrovao nivo poreske evazije, drugi indikator predstavlja graničnu sklonost ka poreskoj utaji. Budući da je mehanizam naplate poreza na dve osnovne vrste dohotka od rada (zarada i dohodak od samostalne delatnosti) različit, opravdano je zasebno analizirati nivo evazije poreza po ovim vrstama dohodaka od rada.

Tabela L2-3. Osnovni indikatori nivoa evazije poreza na dohodak u Srbiji

Vrsta dohotka od rada	% ukupnog dohotka od rada	Stopa neprijavljanja dohotka ¹	Stopa poreske evazije ²	% ukupnog broja obveznika
Zaposlenje (zarada)	75%	9,8%	8,9%	16,6%
Samostalna delatnost	25%	78,3%	43,9%	64,4%
Ukupno	100%	26,9%	21,2%	25,6%

Izvor: Obračun autora

1) Stopa neprijavljanja dohotka predstavlja odnos između neprijavljenog i prijavljenog dohotka.

2) Stopa poreske evazije predstavlja učešće neprijavljenog dohotka u ukupnom stvarnom dohotku.

Rezultati prikazani u Tabeli L2-3. pokazuju da prosečna stopa neprijavljanja dohotka u Srbiji iznosi oko 26,9% , što znači da na 100 dinara prijavljenog dohotka, dolazi 26,9 dinara dohotka na koji nisu plaćeni porezi i doprinosi. Rezultati takođe pokazuju da oko 25,6% ukupnog broja poreskih obveznika ostvaruje dohodak koji je veći od prijavljenog. Date rezultate treba tumačiti kao aproksimaciju nivoa evazije poreza, zbog nedostataka inherentnih anketama, kao izvoru podataka, tj. sklonosti anketiranih da potcene iznos svog stvarnog dohotka. Osim toga, procenjuje se da je u uslovima krize jedan deo privredne aktivnosti preseljen u neformalni sektor, te da je došlo do pogoršanja naplate poreza, tako da se navedeni rezultati mogu smatrati konzervativnom procenom stvarnog nivoa evazije poreza na rad u Srbiji.

Navedeni pokazatelji takođe ukazuju da je poreska evazija znatno izraženija kod dohotka od samostalne delatnosti, nego kod zarade. Naime, od ukupnog iznosa dohotka od rada, $\frac{3}{4}$ se odnosi na dohodak koji lica ostvaruju iz radnog odnosa, dok se $\frac{1}{4}$ odnosi na dohodak od samostalne delatnosti. Dobijeni rezultati pokazuju da je kod dohotka od zaposlenja prosečna stopa neprijavljanja dohotka 9,8%, dok kod dohotka od samostalne delatnosti ona iznosi čak 78,3% (na 100 dinara prijavljenog dohotka od samostalne delatnosti dolazi u proseku još 78,3 dinara neprijavljenog dohotka). Ovakvi rezultati proizilaze iz činjenice da se dohodak od zaposlenja oporezuje na izvoru, po odbitku, a da se kod dohotka od samostalne delatnosti ovaj porez naplaćuje po principu samooporezivanja, tj. po rešenju poreskog organa. Prikazani rezultati su konzistentni sa teorijskim stavovima, kao i sa rezultatima empirijskih istraživanja u drugim zemljama, prema kojima je sistem oporezivanja na izvoru, po odbitku znatno efikasniji, iz perspektive suzbijanja poreske evazije, u odnosu na sistem samooporezivanja ili oporezivanja po rešenju. Osim toga, gotovo polovina ukupne mase zarada isplaćenih zaposlenima u Srbiji ostvaruje se po osnovu zaposlenja u javnom sektoru, gde se ovaj vid poreske evazije od strane poslodavca i zaposlenog veoma retko praktikuje. To znači da je stopa neprijavljanja dohotka od zaposlenja u privatnom sektoru verovatno duplo veća od navedenih 9,8%.

Kada je reč o distributivnim efektima evazije ovog poreza, rezultati mikrosimulacione i statističke analize ukazuju na to da najveći deo ukupne mase neprijavljenog dohotka ostvaruju lica u gornjim decilnim grupama. Tako lica koja se prema visini zarada nalaze u dve gornje decilne grupe ostvaruju 33,8% ukupnog iznosa neprijavljenog dohotka od zaposlenja, dok je kod lica koja ostvaruju dohodak od samostalne delatnosti taj procenat veći i iznosi čak 54,2% ukupnog iznosa neprijavljenog dohotka. Međutim, lica u gornjim dohodnim grupama istovremeno ostvaruju i najveći deo ukupnog dohotka (42,2% ukupnog dohotka od zaposlenja i 38,9% ukupnog dohotka od samostalne delatnosti), zbog čega je potrebno analizu distributivnih efekata poreske evazije dopuniti utvrđivanjem relativnog nivoa poreske evazije (tj. stope neprijavljanja dohotka) po dohodnim grupama.

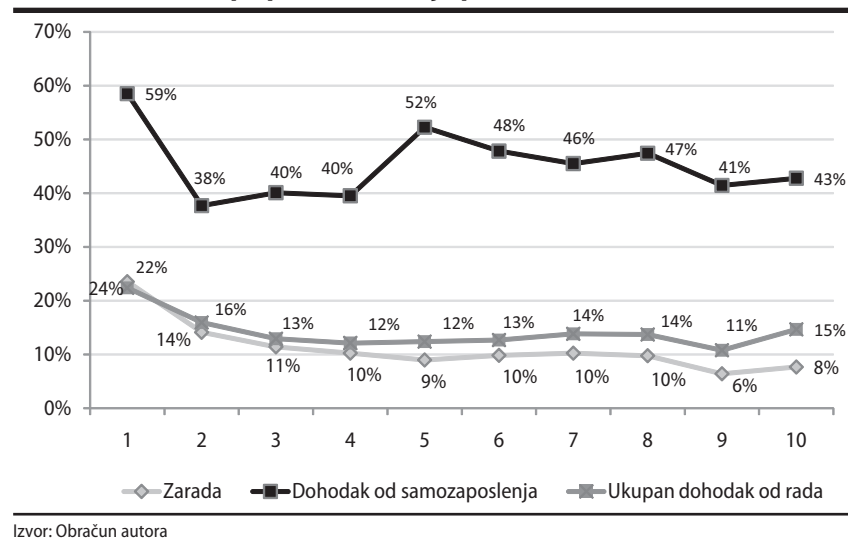
Tabela L2-4. Raspodela ukupnog iznosa neprijavljenog dohotka po decilima

Decili	Dohodak od zaposlenja		Dohodak od samostalne delatnosti	
	stvarni	neprijavljeni	stvarni	neprijavljeni
1	0,4%	1,0%	1,6%	0,4%
2	2,5%	4,0%	4,2%	2,5%
3	4,4%	5,7%	4,0%	2,5%
4	6,1%	7,0%	5,5%	3,4%
5	7,9%	8,0%	5,9%	5,7%
6	10,0%	10,9%	7,5%	6,8%
7	11,8%	13,6%	10,2%	10,8%
8	14,7%	16,1%	12,1%	13,7%
9	17,5%	12,6%	14,3%	14,3%
10	24,7%	21,2%	34,6%	39,9%

Izvor: Obračun autora

Smanjenje evazije poreza na rad kao instrument fiskalne konsolidacije?

Grafikon L2-5. Stope poreske evazije po decilima

zaključuje se da je ona relativno (blago) progresivna, jer je najviša na nižim nivoima dohotka, na srednjem nivou dohotka opada, a zatim ponovo blago raste na najvišim nivoima dohotka. Kako su pomenuti statistički pokazatelji deskriptivnog karaktera, konačnu ocenu o vezi između nivoa različitih vrsta dohodaka od rada i sklonosti ka poreskoj evaziji je moguće dati tek nakon odgovarajuće ekonometrijske analize. Rezultati jedne takve analize za Srbiju pokazuju da je elastičnost stope poreske evazije u odnosu na visinu dohotka od zaposlenja negativna (-0,83), što znači da sa rastom zarada stopa poreske evazije opada (Randelović, S. (2011)). Ovaj rezultat je konzistentan sa Jicakijevim teorijskim modelom, prema kojem je veza između poreske evazije i granične poreske stope negativna – kada ja kazna funkcija utajenog poreza, što je slučaj u Srbiji. Istovremeno je elastičnost stope poreske evazije u odnosu na dohodak od samostalne delatnosti pozitivna (0,46), što ukazuje da su lica sa višim nivoom dohotka od samostalne delatnosti relativno sklonija poreskoj evaziji nego lica sa nižim nivoom dohotka (Randelović, S. (2011)).

4. Fiskalni efekti smanjenja evazije poreza na rad

Siva ekonomija predstavlja obavljanje neregistrovanih poslovnih aktivnosti, koje posledično nisu oporezovane. Obavljanje neregistrovanog (neoporezovanog) prometa, predstavlja izvor novčanog toka za finansiranje neregistrovane isplate dohodaka. Nivo sive ekonomije stoga zavisi od veličine neregistrovanog prometa i dohodaka isplaćenih izvan formalnih kanala, bez plaćanja odgovarajućih poreza i doprinosa.

Uporedne analize pokazuju da u razvijenim zemljama članicama OECD siva ekonomija u proseku iznosi od 12% do 15% BDP-a, dok u tranzicionim zemljama ona iznosi oko 21% BDP.¹⁵ To znači da u tranzicionim zemljama u proseku na 100 novčanih jedinica registrovanog prometa/dohodaka dolazi 21 dinar neregistrovanog prometa/dohodaka. Budući da je prethodno utvrđeno da u Srbiji na 100 dinara registrovanog dohotka dolazi 26,9 dinara neprijavljenog dohotka, zaključuje se da su razmere sive ekonomije u domenu rada znatno više nego u razvijenim zemljama, a i u odnosu na tranzicione zemlje.

Neprijavljanje dohotka dovodi do erozije osnovice za obračun poreza na dohodak građana i doprinosa za obavezno socijalno osiguranje. Prihodi od poreza na dohodak u Srbiji iznose oko 4,8% BDP-a, od čega se preko četiri petine (oko 3,8% BDP-a) odnosi na porez na dohotke rada (zaposlenja i samozaposlenja). Prihodi od doprinosa su znatno veći, iznose oko 11% BDP-a, i gotovo u celosti se ubiraju po osnovu zarada i dohotka od samostalne delatnosti. Stoga se zaključuje da ukupni prihodi države po osnovu oporezivanja dohodaka od rada u Srbiji iznose oko 14,8% BDP-a. Polazeći od procenjene stope neprijavlivanja dohotka, od bilansnog značaja poreza na rad u Srbiji, te od ocenjene elastičnosti poreza na zarade u odnosu na poresku osnovicu od 1,15 i jedinične elastičnosti doprinosa u odnosu na poresku osnovicu, procenjuje se da bi smanjenje stope neprijavlivanja dohotka za jedan procentni poen, *ceteris paribus*, dovelo do porasta javnih prihoda za oko 0,16 procentnih poena BDP-a. Prosečna stopa sive ekonomije u zemljama u tranziciji procenjuje se na oko 21%. Međutim, empirijske analize za druge države pokazuju da je stopa izbegavanja

S tim u vezi, dobijeni rezultati na osnovu pomenute Ankete pokazuju da je kod zarada stopa poreske evazije relativno visoka kod donjih dohodnih grupa, te da opada sa rastom zarada. S druge strane, kod dohotka od samostalne delatnosti, stopa poreske evazije je visoka na najnižem nivou dohotka, nešto manja na umereno nižim nivoima dohotka (drugi, treći i četvrti decil), a zatim ponovo veća na srednjem i višem nivou dohotka.

Budući da zarade čine $\frac{3}{4}$ ukupnog dohotka od rada, distributivni efekti poreske evazije su u najvećoj meri opredeljeni raspodelom evazije poreza na zaradu. Na osnovu podataka o distribuciji evazije poreza na ukupan dohodak od rada,

¹⁵ Schneider, F., et. al. (2000).

indirektnih poreza znatno niža od stope izbegavanja direktnih poreza.¹⁶ Stoga, iako ne postoje precizni rezultati, procenjuje se da je stopa neprijavlivanja dohotka od rada u drugim zemljama u tranziciji veća od 21%, ali moguće nešto niža nego u Srbiji. Uzimajući to u obzir, zaključuje se da bi se unapređenjem efikasnosti naplate poreza – stopa sive ekonomije u domenu zapošljavanja u Srbiji mogla smanjiti za par procentnih poena, što bi impliciralo rast javnih prihoda za oko 0,3-0,6 p.p. BDP-a.

Zaključak

Rezultati empirijske analize na odgovarajućim mikro podacima pokazuju da je stopa evazije poreza na dohodak u Srbiji relativno visoka i da iznosi oko 21,2%, što znači da se više od 1/5 ukupnog dohotka građana u Srbiji ostvaruje van legalnih tokova, te da su gubici države na porezima i doprinosima znatni. Dobijeni rezultati takođe pokazuju da je bilansni značaj evazije poreza i doprinosa na zarade veći nego kod evazije poreza i doprinosa na dohodak od samostalne delatnosti, ali da je relativna stopa poreske evazije veća kod dohotka od samostalne delatnosti. Takođe je uočeno da granična sklonost ka poreskoj evaziji u Srbiji opada sa rastom zarada, a da raste sa rastom dohotka od samostalne delatnosti. To je posledica činjenice da je tzv. „rad na crno“ za platu najzastupljeniji kod nisko plaćenih zanimanja, te da o tome da li će zaposlenje biti u formalnom ili neformalnom sektoru najčešće odlučuje poslodavac, a ne zaposleni. S druge strane, nivo sive ekonomije kod preduzetnika najizraženiji je kod visokoplaćenih delatnosti (advokati, lekari i sl.), o čemu svedoči i visok otpor ovih kategorija obveznika uvođenju fiskalnih kasa preko kojih bi bili u obavezi da registruju obavljeni promet.

Budući da su ljudski i materijalni resursi Poreske uprave, koja je nadležna za naplatu i kontrolu poreza na dohodak građana i socijalnih doprinosa ograničeni – povećanje efikasnosti naplate, tj. smanjenje evazije poreza i doprinosa na dohodak fizičkih lica moguće je sprovesti odgovarajućim unapređenjem sistema kontrole poreskih obveznika i potpunom informatizacijom sistema prikupljanja i obrade relevantnih podataka. Unapređenje efikasnosti kontrole moguće je ostvariti rasterećenjem Poreske uprave od drugih kontrolnih funkcija, povećanjem broja zaposlenih, kao i stručnim usavršavanjem postojećih i budućih kadrova.

Pristup prema kojem je broj poreskih kontrola preduzetnika u 2010. godini bio relativno veći u odnosu na broj kontrola zaposlenih/poslodavaca, ocenjuje se kao ispravan. Međutim, budući da navedeni rezultati pokazuju da je stopa evazije poreza i doprinosa na zarade diferencirana, te da je najveća kod lica koja ostvaruju/prijavljuju niske zarade, zaključuje se da bi dalje unapređenje efektivnosti poreske kontrole moglo biti ostvareno daljom promenom strukture obveznika koji su predmet kontrole Poreske uprave. Dobijeni rezultati ukazuju da bi fokus u kontroli Poreske uprave trebalo da bude na poslodavcima kod kojih zaposleni „ostvaruju“ zaradu manju od prosečne u Republici (a naročito kod onih koji prijavljuju zaradu približnu minimalnoj zaradi). S druge strane, smanjenje evazije poreza na prihod od samostalne delatnosti moguće je ostvariti usmeravanjem resursa na kontrolu dohodaka preduzetnika koji ostvaruju više iznose dohotka, odnosno koji posluju u delatnostima, za koje se na osnovu odgovarajućih statističkih podataka procenjuje da u proseku ostvaruju više iznose dohodaka (advokati, lekari, računovođe, i sl.). Pošto je često reč o obveznicima koji ostvaruju toliko visok dohodak, da znatan deo štete i investiraju u različite oblike imovine, aktivnija i dosledna primena metoda unakrsne procene vrednosti imovine i prijavljenog dohotka bi takođe mogla predstavljati instrument za suzbijanje poreske evazije u ovom domenu. Ukoliko bi se pojačala kontrola ovih kategorija zaposlenih/poslodavaca i preduzetnika, i time povećala i verovatnoća otkrivanja utaje poreza, imajući u vidu nedvosmislene rezultate teorijskih analiza i empirijskih istraživanja u drugim zemljama, moglo bi se očekivati da bi to dovelo do suzbijanja evazije poreza i doprinosa na zarade i rasta javnih prihoda po ovom osnovu. Ukoliko bi se efikasnom primenom antievazionih mera stopa neprijavlivanja dohotka spustila na nivo koji postoji u drugim tranzicionim zemljama, procenjuje se da bi to, uz ostale nepromenjene uslove, dovelo do rasta javnih prihoda, tj. smanjenja fiskalnog deficita 0,3-0,6 p.p. BDP-a (90-180 miliona evra) godišnje.

¹⁶ Jimenez, J. P., et. al. (2010).

Literatura

- Allingham, G., Sandmo, A. (1972) „Income Tax Evasion: a Theoretical Analysis“. *Journal of Public Economics*, Vol. 1, pp. 323–338.
- Alm, J., Jackson, B., McKee, M. (1992) „Estimating the Determinants of Taxpayer Compliance With Experimental Data“. *National Tax Journal*, Vol. 45, No. 1, pp. 107–114.
- Arsić, M., Altiparmakov, N, Randelović, S., Levitas, T, Bučić, A. (2010) „Poreska politika u Srbiji – pogled unapred“. Fond za razvoj ekonomske nauke, Beograd.
- Goerke, L. (2003) „Tax Evasion and Tax Progressivity“. *Public Finance Review* 31:189, pp. 189–203.
- Jimenez, J. P., Sabaini, J. C. G., Podesta, A. (2010) „Tax Gap and Equity in Latin America and Carribean“. *Fiscal Studies* No. 16.
- Koettl, J. (2010) „Do formal jobs pay in the Western Balkans? The role of labour taxes and social benefits in creating formal jobs“. The paper presented at the World Bank’s conference Poverty and Inclusion in Western Balkans, held in Brussels in December 2010.
- Koskela, E. (1983) „A Note on Progression, Penalty Schemes and Tax Evasion“. *Advances in Taxation* 11, pp. 127–133.
- Lin, W-Z., Yang, C.C. (2001) „A Dynamic Portfolio Choice Model of Tax Evasion: Comparative Statistics of Tax Rates and Its Implication for Economic Growth“. *Journal of Economic Dynamic & Control* 25, pp. 1827–1840.
- Pommerehne, W., Weck-Hannemann, H. (1996) „Tax Rates, Tax Administration and Income Tax Evasion in Switzerland“. *Public Choice* 88, pp. 161–170.
- Randjelovic, S. (2011) „Tax Evasion Response to Income Tax Reform: Empirical Analysis for Serbia“. Paper presented at the Annual Conference of International Network for Economic Research, organized by the University of East London.
- Schneider, F., Enste, D. (2000) „Shadow Economies Around the World: Size, Causes and Consequences“. IMF Working Paper 00/26.
- Tanzi, W., Parthasarathi, S. (1993) „A Primer on Tax Evasion“. IMF Working Paper WP/93/21.
- Yitzhaki, S., (1974) „A Note on Income Tax Evasion: a Theoretical Analysis“, *Journal of Public Economics* 3, pp. 201–202.
- Yitzhaki, S. (1987) „On the Excess Burden of Tax Evasion“. *Public Finance Review*, Vol. 15, No. 123, pp. 123–137.
- Zakon o porezu na dohodak građana (Sl. glasnik RS, br. 24/2001, 80/2002, 135/2004/ 62/2006/ 65/2006, 10/2007, 7/2008/, 7/2009, 31/2009, 44/2009, 18/2010).